

BÁNK BÁN JELLEMÉRŐL.

Megjegyzések Dr. Ferenczi Zoltán: „Észrevételek Bánk Bán jelleméről a Katona József tragoediájában“ cz. felolvasására.

„Ha az emberi tevékenység valamely ágában nagy horderejű a társulás: a tudományos munkálkodás terén bizonyára az: hatalmas kelesztője az eszméknek, nélkülözhetetlen támogatója az ismeretek összegyűjtésének. Eszme eszmét szokott kelteni s a gondolatok, hol csoportosan születnek, mint az erdők fái, egymást hozva létre, támogatva, egymást nagyra növelik, az egek felé ragadják!“ Szakosztályunk alakulásáról és eddigi működéséről szóló értesítő e lelkes szavai hadd igazolják e lépésemet, hogy szó nélkül nem hagyom egyik buzgó tagtársunk figyelemre méltó észrevételeit, melyeket Bánk Bán jelleméről tett. Magára vessen, ha értekezésének váratlan és meglepő eszméi csöndes magamba mélyedésre kényszerítettek és hálás vagyok, hogy alkalmat nyújtott nekem arra, hogy Gyulai gyönyörű tanulmányát, Arany mélyreható fejtegetéseit újból átolvassam, Bánk Bán fenséges jeleneit újból átéljem, Hamlet tépelődő gondját újra mérlegetsem, egy világra kiható mélységes szellemével újra elteljem De ha minden szép mű első és alapföltétele, hogy plastikus, szemlélhető világossággal domborítsa ki a költő gondolatát: egy drámai mű homálya kétszeresen hiba. Úgy de, nem csak a szép műnek kell ám világosan érthetőnek lenni, hanem a kritikának is legszebb feladata épen abban áll, hogy a szép eszméjét, melynek ihlete létre hozá a művész vagy költő alkotását, még tisztábban felfoghatóvá és ez által intenzívebbé tegye a széptani gyönyört. — A kritika végelemzésben a szép művek élvezetét teszi öntudatosabbá és így a gyönyört megfosztja esetleges, mulékony, röpké természetétől és megörökíti az öntudatos szellemben. Gyulai Pál Bánk Bán tanulmánya, Arany János fejtegetése ezt teszi és épen ezért maradnak különben sem gazdag műítészetünk legértékesebb gyöngyei.

Ferenczi Zoltán sok buzgósággal, mélyet kereső gondolkodással törekszik behatolni Bánk jellemébe, melyet már Arany és

Gyulai majdnem egy időben irt tanulmányaikban mondhatni túrkörtisztaságra láthatóvá tettek. Arany tanulmánya habozóbb, körültekintőbb, részletezőbb, aggodalmaskodóbb: Gyulaié pedig oly logikus láncolata a lélektani mozzanatok föltüntetésének, hogy a ki a lélektani indokok egymásra hatásának mechanikáját akarná megírni, melyet Paul Janet a „Revue de deux Mondes“ 1875-iki folyamában Racine tragédiáiról irt gyönyörű tanulmányában meg-
 lepő szabotossággal mutat meg, Gyulai tanulmányát jó forrásul tekintheti a bárki sértődés tragikai következményei lélektani indokolására nézve. Ferenczi azzal igazolja föllépését, hogy „a kritika lényege épen abban áll, hogy minden bokrot megüldözzön.“ Nem akarok vele szemben a „bokor megüldözés“ tulságába menni, de megjegyzem, hogy ez nem a kritika lényege, ez csak módszere, eljárása bármely mű homályos helyei földerítésénél. Lényege: a szép mű élvezését öntudatosná tenni. Akár hányszor a „bokor megüldözés“ szenvedélye eltévelyíti a műtést; akár hányszor a megjegyzések és ötletek útvesztőjébe ragadtatik az oly kíváncsi és gondolkodó szellem, milyenek az „Észrevételek“ íróját mindig ismertem. Véleményem az, hogy a Bánk Bánban a hibás pontok föl kutatása, a Gyulai tanulmányának végén összegezett (294—298 l) kérdések megoldása, különösen annak megértése, mit csinált a királyné meggyilkolásának lelket kísértő gondolatával tépelődő Bánk hajnaltól alkonyatig, mely időben a királynét megölte: a kritikai fürkészésnek hálás anyagot nyujtanak vala.

Értekezőnek más volt nagyravágyása: ő a Katona bírálói által emlegetett találkozási pontokat a tépelődő Bánk és „a tetet halványra betegítő gondolatok“ közt habozó Hamlet között komoly, beható vizsgálat alá vette és fölállítá a következő sark-tételt, melyre fut össze okoskodásának minden szála: „Bánk tetteiben Bánkszínű, szavaiban a philosoph Hamlet, a „túl-mívelt“ dán királyfi ajakával beszél igen sokszor.“ Szerinte „Bánk komplikáltabb és ellenmondóbb, mint a minőnek Hamlet látszik. Mert Hamlet csak látszik annak.“ Mintegy okoskodása végeredményét így összegezi: „Azt hiszem sikerült kimutatnom, a mit szándékoztam, hogy a Bánk jellemének előképe Hamlet volt, de csak a szavakban s nem tettekben való elhatározottságra nézve is, melyben Bánk soha sem ingadozik.“ Szerzőt logikája ellenállhatlanul vitte ily előzmények után azon következtetésre, melytől egy kissé megdöbben maga is, mert elismeri, hogy „Bánk a maga módja szerint zseniálisan van alkotva“, hogy t. i. az egésznek harmoniája nincs“. Koncert részleteknek tekinti Bánk Bán nagyszerű jeleneteit, melyek hálás anyagot szolgáltatnak a színésznek, mert alig van tehetsége, „melyet benne ne érvényesíthetne.“ Szerző még egy állítását idézem, hogy azután

megjegyzéseimet a főkérdésre nézve megtehessem. „Katona — így szól — a különböző s gyakran ellenmondó helyzetekkel szemben magának a hős jellemének arculatát cseréli, változtatja.“ Oly vádak ezek, melyeket ha Arábia minden illatszerével mosná is — Shakespeare-rel szólván, hiszen újra a brit óriással foglalkoztam e sorok írása előtt — tisztára nem mos. Hiába a dicséret hangzatos szavaival dicsérni a legmegragadóbb részleteket, hiába a meleg lelkesedés hevével árasztani el a belénk dobott kétely szűrő fulánkjával szemben; ha Bánk Bán mást tesz, mint a mit beszél; úgy szól, mint Hamlet és úgy tesz, mint Bánk; szavaiban böles, hirtelenkedő tetteiben; habozó elhatározásában és a végrehajtásnál egy monolog kedvéért megáll, mint Hamlet tesz, a ki két monologot mond közel egymáshoz a II. felvonás végén és III. felvonás elején; ha a helyzet által tevékenységre sarkalt lelke a gondolatok ködvilágába tévelyeg, mint a hogy maga mondja egy helyt:

„Mint vándor a hófúvásokban, úgy
Lelkem ingadoz határtalan
Kétség közt s eszem egy nagy oceanban
Lebeg, veszejtve minden csillagot.“

akkor Bánk Bán alapjában elhibázott mű és a műtökély azon magas fokáról, melyre Gyulai felfogása helyezé, aláhull.

Hogy Katona nem vonható ki lelkét Shakespeare hatása alól, melyre a *παρδαυζίω* jelző, melyet a görög költészet az álmra szeret alkalmazni, alkalmazható, ez csak a mellett bizonyít, hogy ugyanakkor fölszabadítá magát, mint szellem hőrosz, széttépte azokat a nyögöket, melyekkel a német lovagdráma szilárd lélektani alap nélkül épített kártyaváraiban gyönyörködő romlott ízlés korlátozó: egyént akart alkotni és nem alakokat „velut somnia aegri.“ De hogy egyént alkothasson: a traditio talajából kinőtt történelmi alakhoz fordult. A kor forrongó ellenzéki szelleme, hazafias keserősége, a magyar szabadság fájdalmasan ismétlődő veszedelme, megtermékenyíté szivét és megadá a történelmi légkör felfogását, megadá a távlatot, mely a Bánk alakját a neje gyalázatát megboszuló királyné-gyilkosból egy tragikai nemes célért küzdő és épen tragikai tévedése miatt a küzdelemben elbukó hőssé avatta föl. Itt találja Gyulai a tragikum magvát és bizony nincs is miért más helyt keresnünk. Ha a tragikum Bánkban történelmi hivatásában egyéni hevessége, szerelemföltő indulatossága és a végzet kikerülhetetlen játéka folytán bukik: ily nagy alak bukása megdöbbentő erővel ráz meg, de épen nem olyan formán, mint Othello, kit tévedése öngyilkosságba hajt, sem úgy, mint Hamlet, ki a lelkiösmeret verejtékes útján végre a boszú czélját elérvén, mint az ármány áldo-

zata szúrja le Claudius királyt; nem, egészen más formán. Ha egyéni sértődés alapján nyer is végzetes lökést Bánk elhatározása és rohan is a lejtőn lefelé a cselekvény: az önmagában megsemmisített, minden jó szándékának következtén a csalódások poklára jutott államférfi megaláztatásában tetőződik a tragikai bűnhődés.

Ezért nem tépi szét az egyéni élet lánczait, csak meg-
rázza, de rémesen, szívet megdöbentően. Ő életben marad a kegyelem rabjaképen. Nem gyávaságból, de a tragikai cselekvény lélektani igazsága megdicsőítésére, az erkölcsi világrend egyenes követelményeképen. Lehetne Bánk öngyilkos és ez által büntetésének mértéke megtelnék, de ily hatást nem tenne. Épen itt látom és e megjegyzést újabb meg újabb átgondolás alapján tehetem, a Bánk jellemének mélységes gazdagságát, de épen nem sokféleségét, mint az „Eszrevételek“ írója látni akarja. És, a mit Gyulai és Arany nem érintenek: a cselekvény természetes betetőzéséhez tartozik Bánk életben maradása; mert e nélkül Endre király tehetetlensége, nem is szólván a történelmi hagyományhoz hű felfogásról, nem hagyna hátra oly pregnans benyomást. Aztán legyen e lét bármily silány, bármily pusztaság egy oly bukás után, milyen a Bánké; maga az élet ajándéka, melyet az örökévaló ítélőszék előtt, az erkölcsi világrend foruma előtt a költő Bánknak meghagy: részben egy finom, a lelki hangulat rejtélyes világában elevenen érzett ítélet kifolyása. Bánk életben maradásának okát behatóbban kutatva: aligha nem utunk egyik fölvilágosító részletre, mely a tragikum igazi mivoltára vet fényt. Mikor Bánk Melindára borulva így szól:

„nem ezt akartam én —
nem ezt“ . . .

a tragikai helyzet teljes iróniáját fejezi ki, hogy minden jó szándéka tönkre jutott és iszonyú fordulattal ellene: lelki életének földulására fordult elemi erővel. Ha csak Melindával szemben elkövetett tévedését siratná: akkor e mondásának oly mély jelentősége nem volna. E mondás mennyit nyer azon távlat által, melyet Bánk lelke pusztájára nyit! Az államférfi, ki a forradalmat bűnnek tartja; egy magyar, ki a királyi szék birtokosát a szentség fénykörébe foglalja: egy hazafi, ki hazája elárvult ügyét közbelépésével megmenteni reméli; egy nádor, ki a részrehajlatlan igazság mérlegét ragadja szilárd kézzel kezében és annyira megy, hogy önmagához így szól:

„Szedd rendbe lélek magadat és szakaszd,
Szét mind azon tündér lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, gyermekidhez, oly
Igen keményen megalál kötözve,“

tehát az örök igazság tolmácsa ígérkezik lenni: minden téren az ellenkező végletbe sodortatik. Forradalmár, királyné gyilkos, a viszály dúló fergetegét hazájára fordító, önmaga ügyében orgvilkos módjára boszut álló. Mivé szegényedik el ez alak, ha Bánk pusztán a neje gyalázatát megboszuló férfi! Ferenczi azon állítása, hogy „ha Bánkot a királyné megölésére nagyobb vagy csak éppen akkora mértékben is ösztönzik a haza szenvedései, mint neje meggyalázása: akkor Bánkban nincs is tragikum“ annyira túlhajtott, hogy ez egy maga összezavarja a lélektani arckép vonásait, melyeket Gyulai remekül szedett össze. Hát a miért a királyné kormánya átkos volt, az fölhatalmazza Bánkot, hogy egy védtelen nőt megöljön? Hiszen egy nemes férfi, egy királyát szerető oligarcha, egy becsületérző és szeplőtlen igazságosságára büszke nádor: nem öli meg oly könnyen azt, ki „kezébe tartja a király szivét,“ kinek „estén szive megrepedjen,“ mint maga Bánk mondja. Hiszen Szigligeti Nadányi György cz. pályanyertes művében az egész tragikumot ily boszura építi és . . . meglehetősen sívár hatású darabot is írt. Az orgvilkosság tudata: lelki marczangolást idézhet elé, de még tragikai bűnhődésnek nem elég. Bánkot övéi (Petur) bélyegzik meg e névvel: oly szép lefelé haladó lejtőjét (megfordított climax) teremti meg Katona a bukó Bánknak, melynek párja lehet, de melynél kitünőbb a világ irodalom összes remekei közt nem található.

De mívé szűkül e descensus ad inferos, e Dante tollára méltó fokozatos egymásutánja a fájdalom és szenvedés belterjes erejének, ha el nem fogadjuk Gyulai Pál állítását, mely mintegy fejtegetése Bánk jellemére vonatkozó részének végeredményeképen tekinthető, mely szerint Bánk „a szenvedélyek egész szövedékéből van összeállítva, melyek egymással hol küzdenek, hol összeolvadnak, most egyik kap túlsúlyra, majd a másik s tettei úgyszólván a különböző hatások összegét fejezik ki.“ Ferenczinek megjegyzése e teljesen igaz és alaptételre, hogy minden tett részleteiben bonyolult előzményekből származik: nem billenti föl Gyulai mély felfogáson alapult állításának súlyát; mert Othello-ban is sokáig küzd végtelen szerelme és kiolthatatlan boszúérzete, míg a mesterien fejlesztett lélektani folyamat végzetes fordulattal Desdemona megfojtására ragadja a vér zubogó hullámozása közt se látó se halló szerelemföltő szerecsent. De nagy különbség van Gyulai állítása és Ferenczi felfogása közt. Gyulai szenvedélyek szövedéke alatt több szenvedély complex alakját érti, melybe a szálak észrevehetetlenül fonódnak egybe; Othellónál nem több a szenvedély, de egy nagy szenvedélynek az értelem, jellemvárát ostromló árja szerepel. Bánkban, mint a magyar szivben, leggyakrabban a honszeretet is szenvedélylyé fokozódik, mely tü-

relmetlenségében a forradalom karjaiba dobta Bánk legjobb barátait és őt, e lázadó környezet közt álló sziklavárat megostromolja. Megostromolja és legyőzi, mikor a Bánki sértődést megtörténtnek hiszi feldúlt és nyugalalmát vesztett szive.

És itt kell kiemelnem a Bánki sértődés mély jelentőségét a tragédiában. E sértődést az összeesküvőkkel szemben mondja ki Bánk nyugodt fenséggel, csak megáradott, de meg nem hasonlott keble sajátos izgalmával a jellemerő tudatában. Szavai így hangzanak :

„Hogy Bánk leüljön a sötét szövetség
Gyászasztalához, ahhoz nem csekélyebb
Mint Bánki sértődés kívántatik.“

Gyulai a művészettel kivitt rajzban felülről, hibás, vagy legalább érthetetlen helynek tartja e részletet. Arany anticipálásnak véli, melyet a szerelemföltés tekintetében Melinda fenséges visszautasító válaszában hallattára megnyugodott Bánk a jövő fejleményekből előlegez. Én e passust Bánk jellemének kulcsául tekintem, mely az I. felvonás zárjelenetét alkotó magánbeszéddel együtt a tragikai örvényt mutatja meg a fenség magaslatára emelkedett Bánk lábai előtt és épen azért nem hogy hibáztatnám, sőt az egész helyzet hangulatának komor színéhez, vészteljes jelleméhez, teljesen találónak tartom. És Paul Janetnak ez elmefuttatás kezdetén idézett értekezésének egy tételét hozom föl állításom megvilágítására. Paul Janet a szenvedélyek mekhanikájának két rugóját magyarázza meg Racine *Andromache*-jában és *Britannicus*-ban: az egyik a visszahatás, másik a rávezetés (*suggestion*) vagy eszmebecsempészes törvénye. *Britannicus*-ban ez utóbbit mutatja ki Janet. Valamint van eszmetársítás, van a szenvedélyek, érzelmek és akarásoknak is társulása. A rokon érzelmek felköltése által vezeti rá őt a rokonszenvtől ment esel-szövő, hogy vak szenvedély rabjává essék. — Így működik Shakespeare *Jágója*, így Racine *Narcissusa* és így Katona *Biberechja*. A kétely fulánkja Bánk szívében van. Fél valamitől szerető szive. Érzí, látja az eseményeknek előre vetett árnyát, mely nemes szívét bátorítja a legemelkedettebb pillanatban. — Az indulat-társulás — ha szabad per analogiam ily kifejezéssel élnem — megindult. Nem tolakodhatott-e Bánk lelkébe e gondolat, e sejtelem a békétlenek felett gyakorolt nyugott fölényének nemes tudata mellett is?

Aztán igen érdekes tünemény a lelki *suggestio*, lelki sugalmazás e faja. Már a görög dráma kizsákmányolja. Nem csak az eposz mondja el gyermeteg következetlenséggel, a mi be fog következni, hanem a drama is. Szofokles „*Antigonéjában*“ Kreon

tilalmába miért csuszik bele a fenyegetőzés, hogy lenne bár hozzá legközelebb álló az, ki a merényt elköveti, a törvény egész szigorát fogja alkalmazni.

Oidipus lázas türelmetlensége megtudni, hogy ki volt atyja gyilkosa — nem az előérzet oly neme, mely az indulattársításhoz számítható? Ennek magyarázatát egy lélektani tüneményben találom. A jellem ősegységet mutat, holott a különböző érzelmi körök találkozási pontja az értelem „látó“ szemlélete által jutván öntudatra, mi eszköze volna a költőnek, ki a jellemalkotó tényezők szövedékébe pillant arra, hogy a néző elé varázsolja annak képét, mit ő is az ihlet sugalmazása alatt lát és ért? Ő csak az értelem ajtóján juthat a szív szentélyébe. Innét van az az antici-pálás. Nem tudom, elég világosan fejeztem-e ki magamat, de úgy érzem, hogy a Dante purgatoriumának az a sajátos berendezése, hogy a tisztulás hegyén emelkedő körökben mindég előre vett képét látja a jövőnek a költő: lélektani mély igazság háttérével bir. Életünkben sok babonás hitet keltő találkozásai vannak az események világának és a lelki világnak. Jól mondja Horatius:

„Format enim natura prius nos intus ad omnem
Fortunarum habitum.“

E belső hangulat: előhang a symphoniához, előjáték a lelki drámához, melyben mintegy az alaphang csöndül meg szívünkben.

Bánk Bán ki sértődése sehol inkább helyén, mint épen ott, hol Bánk győzedelmeskedett önmagán ép az által, hogy megkisérte meggyőzni a magyar ékesszólás legszebb termékét teremtve meg, a forradalmi hangzatos jelszó varázsa alatt álló magyart. Bánk nádori magaslatra emelkedett és ekkor zsong keblébe a fájdalmas hang, mely elnyomott szívéből önkénytelenül tör fel ajkaira.

Ferencai abban, hogy Peturt kész elfogatni, egyik bizonyítékát látja Bánk heves természetének, hirtelen cselekvésének, mivel szembe állítja beszédeinek hamleti tünődéseit. Bánk ugyancsak nem hirtelen cselekszik. Petur már kész a királyné elleni merényt elkövetni, midőn így szól:

„magam is tudok
Hohérja lenni azon utálatosnak.“ —

ekkor egy nádor, midőn a király helyetteseként lép föl, tehet-e meggondoltan is egyebet, mint a mit tesz?

A Gyulai és Arany által is felhozott hely, hogy:

„Ne engedj jönni annyira —
Úgy is felelned kell még egyre-egyre,
Mely örülésre hoz.“

Ujra az indulat-társítás egy újabb rohamra, mert a párt-ütőket is ép azért akarta kérdőre vonni, a miért Peturt, de fenséges elhallgatással Peturtól külön akarja ezt megtudni, azt hogy Melinda mocsoktalan neve, mint lett a sötét szövetség jel-szava. Belopozik hát a sötétség e jelenetbe is. A Bánki sértődés felkísértő árnya itt is megjelen Bánk lelkében. Ez Arany által előlegezés-nek nevezett vonást nehéz a költőnek kikerülni, ki a jellem mély rejtekébe akarja belevezetni a nézőt. Hát Shakespeare Cymbeline-jában nem majdnem egy sakkjátszma ját-szi szántszándékosságával vettetik föl a lélektani problema, mely a női hűség próbáját teszi szükségessé. Sokszorosítani kell a jellem finom vonásait, hogy erősebb színnel nyomódják be a lélekbe.

A kérdés lényege abban áll, hogy Bánk Bán jelleme a szenvedélyek szövedékét alkotja. És itt rátérünk Ferenczi által felhozott találkozásokra Bánk és Hamlet között.

A gyilkosság nagy jelenetében Bánk vonja kardját és a királynét, ki neje után elsiet, még sem öli meg, pedig már hiszi a királyné vétkességét az Izidora igazi eszmebecsempészést előidézett szavai után, melyekkel megvetett szerelméért boszút áll:

„És kegyelméből csaknem kijött (a királynénak)
De majd Melinda megbékélteté.“

Ferenczi ebben annyira megbotráncozik, hogy egészen hamleti másolatnak látja. Hamlet sem öli meg a királyt, midőn hálószobájába besurran, mert imádkozva leli és így még megtisztulva égbe küldené a pokol helyett. Bánknak Ferenczi szerint e halogatásra egyéb oka nincs „minthogy egy pompás párbeszédre alkalom legyen, mintha egy bűnös királynét sok szó nélkül meg sem lehetne ölni.“ Nem bizony olyanak, kinek jelleme túlemelkedik azon közönséges mértéken, mely megelégszik azzal, hogy a meggyaláztatást a kerítőnek hitt személy megölésével boszulja meg. Még egyszer át meg át olvastam Bánk magánbeszédét, melylyel készült a gyilkosságra a Tiboreczzal folytatott gyönyörű dialogon kívül, mely maga is a magánbeszéd tépelődéseivel van megszakítva, mely felér egy görög dráma nagyszerű kommatikus részletével, mely a hős és a kar között foly le, mint Gyulai Tiborecz szerepét hasonlítja is a görög tragikai kar szerepéhez. Bánk nem hamletizál. Hamletet finom összhangzó lelke nem engedi hamar belesodortatnia a cselekvésbe; Bánkot a tényleges akadályok: a nejében megingatott, de helyre állt bizalom: a haza érdeke; a honfiu kötelessége, nádori állása, igazság őrzete, mely a királyné részessége felől még mindig bizonyosabb akar lenni, gátolják abban, hogy gyorsan cselekedjék. És legszebb diadalát aratta Katona a lélektani finom észrevételnek, midőn

Bánkot oda sodorja, hogy úgyszólván a pillanat hatalmas fölindulásában ölte meg a királynét. Ép ez által válik nemes férfiúvá, ép ez által emelkedik a közönséges boszút álló felébe, ép ez által válik az igazságérzet mátyujává, ép ez által lesz rá nézve tragikus bűnhődés . . . a kegyelem. Gyulainak van igaza, hogy „Bánkban alig van valami Othellóból, vagy Hamletből. Kötelye nem hasonló a túl-művelt dán hercegéhez, a féltékenység jellemében csak halvány vonás, melynek nincs érintkező pontja Othello óriás szenvedélyével.“

Olvassuk el Hamlet magánbeszédeit, mint Ferenczi is felhívja azokra figyelmünket és ezekben azon konkrét célból, melyet Bánk első magánbeszéde teljes erővel kifejez, semmit sem találunk. Bánk nem haboz, de valóságosan küzd. Gyulai megjegyzi, hogy a habozás nem küzdelem-é s a drámában csak a tett drámai-é s nem egyszersmind, sőt még inkább a küzdelem?“ Göthe is ugyanezt hozza föl Iphigéniaja védelmére, melyet Lewes módosítva elfogad, de Saint-Marc Girardin egyáltalán nem. A belcselekvényben gazdag Iphigénia mellett Bánk belcselekvénye kiállja a versenyt. Ott is Iphigénia igazságérzetének imbolygása idéz elő hosszú beltusát, de Bánknál a külső események egymásutánja hat közre, míg Ottó véletlen megjelenése és Bánk által való megátkozása következtében önmagáról megfeledkezett királyné orv támadása élettelen közvetlenségben idézi elő a katasztrófát.

Bánk első magánbeszéde határozottan megjelöli a lélektani feladványt, melynek megfejtése az egész darab :

„Két fátyolt szakasztok el
Házamról és becsületemről“

kell-e ennél világosabb beszéd? Hamlet a híres „A lét vagy nem lét kérdése ez“-ben a wittenbergi egyetem iskolapadjain bölcselmi reflexiókkal táplálkozott, a világ pessimistikus bírálatáig eljutott és a keserű végzet által e pessimismust legiszonyubb alakban igazoló romlott udvar léha körében a való lélettel először megbirkózó bölcsész-királyfi lelki állapotát festi, de nem elhatározott célját, kitűzött feladatát jelzi. A kitűzött cél akadályai feltartóztatják Bánkot: benső és külső akadályok, de ha Bánk is Hamlet, akkor minden töprengő hős az, ki nem kéri meg az általa meggyilkolt királyi férfi nejét a koporsó mellett, mint III. Richard. Machbeth sem öli meg Dunkant, ha neje azon emlékezetes éjen nem viraszt, sőt ki nem ragadja a tört kezéből és így a férfit büszkeségében alázván meg, még épen maradt öntudatát el nem veszi és a szenvedély elemi hatalmának árjába nem taszítja.

Katona lélekbuvár . . . a lelki akadályokon nem ugrik át, hanem szemmel láthatóan szakítatja szét a szenvedély túlsulyra erő-

sődött hullámai által. De Hamlet önmagát is korholja gyávaságáért, Bánk férfias ereje a nő által lekötve van és csak Gertrudis büszke parancsára:

Maradj te!

szédül bele az örvénybe, melyet mintegy jelképez a költő utasítása e szavakkal:

Bánk (falhoz támaszkodva):

Vége! vége már neki!

A bűv, mely a nádor, a honfi, a férfi, a lovag előtt körüvette Gertrudist, megtört és ekkor jön az a megrázó párbeszéd, melynek hasonmását — ha már értekező a Hamlettel való egybevetést akarta keresztül vinni, elmulasztá szembeállítani a Hamlet és anyja közötti jelenetben előfordulóval.

Még egy felette fontos mozzanatot szintén figyelmen kívül hagyott értekező. Hamlet azon nevezetes éjjelen, melyen a túlvilági felhatalmazást vétkezni féltő érzékeny lelkiismerete megkapá, mint Orestes az Apolló biztatását úgy Arany, mint Gyulai által is felhozott következő váratlan fordulattal a lelkében megvillant gondolatot elleplező szavakat mondja Horationak:

„Nincs oly gazember Dániában, ki (mint a király helyett) megrögzött czinkos ne volna.“

Ezt értekező szerint Bánk Izidorával szemben majdnem szó szerint átvette:

„Ha engemet Prometheusom csak egy
Hangyának és az égi tüzet talán
Még abban is sajnálva, egy hideg
Szerszámnak alkotandott volna — úgy
Szolgálatodra tán lehetne hangom, —

a helyett, hogy félbe nem szakítva beszédét így végezze: „még akkor is boszut kellene állnom.“ E meglepő találkozást Arany és Gyulai is észrevették. De ez és még egy más szójátékos fordulat lehet Shakespeare-i reminiscencia, de azt már tagadom, hogy azért helyzetszerű ne volna. Hamlettel a pessimismus fölkelő kétye, bizalmatlansága adatja még Horatióval szemben is e furesa fordulatot, mely elleplezi a lelkében megvillant gondolatot, Bánkkal a legnagyobb felindulás dühében még önmagának is be nem vallott eszme váratlanul ajkára tör és ez úgy meg zavarja, hogy utána már a királyné árnyát látja sejtő lelke és önmagában nem bizva, kiáltja Izidorának:

Ki innen!

mintha féltené titkát, melyet épen az Izidora belépte előtt tartott magánbeszédében fejezett ki eképpen:

„Mely gondolat lesz agyvelőmben első
 Zsengéjekor már meghatározás?
 Épülj! Izmosodj meg, gondolat!
 Veled épül ismét csak, örök lenyugtom
 Felett, megéllendő becsületedem!”

Ha tovább megyünk Lady Machbet magánbeszédében, midőn elolvassa férje levelét, mely a boszorkányok jóslatát elbeszéli, e szavaknak is feltaláljuk eredetét.

De hát egy pár hasonló fordulat, de teljesen a helyzethez alkalmazva: elegendő-e az utánzás vádjá megállapításához? Vergilius egész lapokat szakít ki Homérból és fordít át: de azért az Aeneis merőben önálló műremek, mely úgy nőtt ki az Augusztus korszakból, mint az Iliász, a hőskor emlékéből, hagyományából. Aztán feledte azt is az „Észrevételek“ írója, hogy Hamlet mily módszert követ az igazság kipuhatolására és milyet Bánk? Hamlet egy szellemi műveltség emléiről csak most elszakadt mély gondolkodó nagyon is theoretikus módhoz: egy általa irt darab színi hatásához folyamodik. Örültet játszik, gazdag szellemével megzavar mindenkit, eltapossa mint útjába nyílt virágot, Opheliát, csakhogy lelkiismerete nyerve meg a felhatalmazást, mert a bölcsész Hamletnek a babonás hatalom: atyja lelkének intése nem volt elég. Bánkot visszahívják, mert neje veszélyben forog. Biberach czélzásai útba igazítják. Izidora kétértelmű szavai megzavarják, midőn már úgy is Melinda tönkrejutott leki világa előtt tört széylel: így jut reá nem az igazra, a valóra, mint Hamlet, hanem így vész el az igazságnyomozó úton és sodortatik a tragikai tévedésbe. Hol van ez Hamletben? Nála a tévedés abban áll, hogy a boszú sívár világát teremti meg igazságszeretetből, melyben kedélye összetör. De Bánknál a tévedés egészen realis. Ő igazán téved, mert a királynét bűnösnek tartja. Ha ellentétet keres vala szerző: megtalálja, de a rokonságot egyáltalán nem. Aztán Hamlet fölfedezvén az igazságot: le is rontja a király álarczát. Bánk szemrehányást tesz a királynénak, elmondja mit róla tart és hisz a Melinda megejtésében, de a két eljárás közt az ellentét szembeszökő. Bánk hazája összes sérelmét felhossa és ehez fűzi a bujálkodásnak „lábat adó“ királynő ellen felhozott magánsérelmét. Hamlet boszuja személyes elégtétel jellegét viseli, Bánké több: a boszú önfeledt igazságszolgáltatása a jogtípró királynéval szemben. Értekező azon megjegyzése, hogy Bánk nem szól egy szót sem a hazáról ama magánbeszédében sem, mit a IV. felvonásban épen a gyilkolás előtti jelenetében tart,“ tehát boszuja egyenesen összezűzött boldogságáért fordul a királyné ellen, igen helyes észrevételen alapszik, de e magánbeszéd szoros összefüggésben van a királynénál váltott rövid szavaival, melyek

után a királyné a boldogtalan Melinda után elsiet. Kivel foglalkoznék, ha nem Melindával, a kit keresni ment a palotába? Aztán a drámai izgalom által elfoglalt lélek felemelt állapotban van, ki gondolatait nem kormányozza, ki a véletlenül felhozott eszmék körébe mintegy holdkóros vonatik, kétségbeejtő biztossággal jár az örvények felett, míg alázuhan

Az „Észrevételek“ írója azt mondja, hogy egy pár véletlen összhangzásért nem volt érdemes oly zajt ütni. Iparkodtam kimutatni, hogy a lényegesnek vélt hasonlat sem az. „Az észszerületlen és szembeötlő utánzás“-t pedig mint indokolatlan vádat megkísértém elhárítani Katona „Bánk Bánjára“-ról, habár Gyulai remek tanulmánya a vitát meglehetősen eldönté, úgy hogy a sub judice lis est nem mondható el Bánk Bán jellemére nézve. Azonban még egyszer kifejezem szerzőnek köszönetemet, hogy felolvasása Shakespeare és Katona gondolatvilágába vezetett. Nem a czáfolási viszketeg iratta velem e sorokat, de azon erős meggyőződés, hogy az „Észrevételek“ írója több figyelmet érdemel, mintsem figyelemreméltó megjegyzései viszhang nélkül hangozzanak el.

Kolozsvártt, 1884. ápril 18.

HEGEDÜS ISTVÁN.